

Željka Fink

Filozofski fakultet, Zagreb

RUSKI I HRVATSKI FRAZEMI S KOMPONENTAMA

бог, черт (дьявол) I bog, vrag (đavo)

Tema ovog rada jesu ruski i hrvatski frazemi s komponentama *Бог (бог), Господь (господь), черт, дьявол; Bog (bog), vrag, đavo*. Iako ti pojmovi predstavljaju apsolutne suprotnosti, u dijelu frazema su desemantizirani do te mjere da se mogu međusobno zamjenjivati bez ikakva utjecaja na frazeološko značenje. S druge pak strane, dio frazema djelomično čuva njihovo osnovno značenje (Bog – simbol dobra, vrag – simbol zla) što se dokazuje općim frazeološkim značenjem i nemogućnošću međusobnog zamjenjivanja. Različit bi stupanj desemantizacije, po mom mišljenju, trebao utjecati i na način pisanja komponenata *Бог (бог), Господь (господь), Bog (bog)*.¹

Jedna od osnovnih osobina frazema u užem smislu jest desemantizacija (deaktualizacija, Žukov 1978) koja rezultira semantičkom cjelovitošću frazema, odnosno njihovim unutarnjim smisaonim jedinstvom. To znači da riječi u sastavu frazema gube svoje prvotno leksičko značenje, pa se frazeološko značenje ne može izvesti iz zbroja značenja pojedinih sastavnica. Može se govoriti o potpunoj desemantizaciji (u sklopu koje su sve komponente u sastavu frazema izgubile svoje leksičko značenje) i o djelomičnoj desemantizaciji (kod koje je leksičko značenje izgubio samo *dio* komponenata)².

¹ Ovaj je rad u nešto skraćenom obliku pročitan na simpoziju *Frazeologija i religija* održanom u Opolu (Poljska) 4–6. rujna 1996.

² Može se govoriti i o trećem tipu desemantizacije, o *nultoj* desemantizaciji, kod koje su komponente zadržale svoje leksičko značenje. Ona je svojstvena samo frazemima u širem smislu i njome se ovdje ne bavim.

Za potpuno desemantizirane frazeme nastale od slobodnih sveza riječi osobito je karakteristična unutarnja slika (внутренний образ) koja u jednoj, uvjetno rečeno, dubinskoj strukturi ostavlja svojevrsni semantički talog na bazi kojeg se uopćavanjem (prenošenjem slike iz plana pojedinačnog na plan općeg) gradi novo, frazeološko, značenje.

Drugačija je, naravno, situacija kod frazema koji nemaju svoju bazu u slobodnim svezama riječi, pa i nemaju tako shvaćenu unutarnju formu, te im frazeološko značenje nije motivirano slikom, semantičkim talogom. Takve su frazeološke jedinice u manjini i moglo bi se pretpostaviti da je njihov nekadašnji, stariji oblik isto bio u korelaciji sa slobodnom svezom riječi. To je, naprimjer, slučaj s frazomom *без іоду неделя* čije frazeološko značenje nije u vezi sa semantičkim talogom (ukoliko izuzmemo značenjski element vremenskog)³.

Za frazeme s djelomičnom desemantizacijom sama slika, semantički talog (ako postoji) i nije tako važna jer se frazeološko značenje može lakše odrediti. Ono se, naime, može izvesti iz komponente koja direktno upućuje na nj, koja na neki način signalizira značenje jer nije potpuno (ili nije uopće) desemantizirana (naprimjer, *телячий восторг* ili hrvatski frazem *nema ni žive duše*).

Tema ovog rada jesu frazemi s komponentama *Бог* (*бог*), *Господь* (*господь*), *черт*, *дьявол* i *Бог* (*bog*), *vrag*, *đavo*. Oni su vrlo brojni i u ruskom i u hrvatskom jeziku (kao i u drugim slavenskim i neslavenskim jezicima). Iako su frazemi (prezentirani u ovom radu) potpuno desemantizirani, mogu se podijeliti u dvije skupine.

I. U prvoj je desemantizacija provedena do te mjere da se gotovo izgubilo osnovno značenje navedenih komponenata. Iako u svakodnevnom govoru ti pojmovi predstavljaju apsolutne suprotnosti (Boga doživljavamo kao simbol dobra i ljubavi, a vraga kao simbol, utjelovljenje zla⁴), u frazemima prve skupine oni se mogu me-

³ Na taj bi se tip frazema mogla primijeniti teorija Molotkova po kojoj su komponente frazema potpuno izgubile svoje leksičko značenje, te čuvaju samo zvukovni oblik riječi, samo zvukovnu ovojnicu (Molotkov 1977).

⁴ Iako se najčešće uz pojam Sotone, vraga, đavola veže ideja zla, većina se teologa s tim ne slaže. Sotona je, naime, bio »najsavršenije stvorenje proizišlo iz Božjih ruku« (Amorth 1995:28), a i Sveto pismo uvijek govori o anđelima i đavolima kao o duhovnim bićima. Samim tim što su đavoli i drugi demoni »po svojoj naravi od Boga bili stvoreni dobri, ali su svojom krivnjom postali zli« (Amorth 1995:29), ne može ih se poistovjetiti s apstraktnom idejom zla. Takva se, međutim, teološka razmišljanja nisu odrazila na formiranje većine frazema ne samo u ruskom i hrvatskom jeziku, nego i u drugim jezicima. U njima se vrlo često odražava (to će se osobito vidjeti u drugoj skupini frazema u ovom radu) opozicija dobro–zlo vezana uz pojmove Boga i vraga.

đusobno zamjenjivati, tj. više ih ne doživljavamo kao leksičke antipode, već kao varijante koje nemaju utjecaja na frazeološko značenje. To su frazemi tipa:

*бог (господь) <его> знает (ведает)*⁵

бог (господь) знает (что, кто, какой, как и т.п.)

черт <его> знает (ведает)

черт знает (что, кто, какой, как и т.п.)

бог би га знао

*бог зна тко (што, gdje, koliko itd.)*⁶

враг (đаво) би га знао

враг зна тко (што, gdje, koliko itd.)

Značenje tih frazema u oba jezika jest 'nitko ne zna', odnosno 'nitko ne zna tko (što, kakav, koliko itd.)', a varijante *бог, господь, черт* s jedne strane te *бог, враг, đаво* s druge, svode se na isto – značenje apsolutnog i najvećeg, nepovredivog autoriteta (čovjeku nije dano da zna ono što znaju Bog i враг). Treba napomenuti da glagolska komponenta doduše nije desemantizirana (u frazeološkom se tumačenju pojavljuje isti glagol), ali joj je značenje negirano.

*Родители его были дворяне, но столбовые или личные – бог ведает. (Гоголь, Мертвые души)*⁷

*Гdje je Jozo? – пита Кокан. – Враг би га знао. Одјurio je као луд и још ми је здирио нож за бифтек. (Кушан I. I)*⁸

Ruskim frazemima *бог (господь) <его> знает (ведает)* i *черт <его> знает (ведает)* može se, osim spomenutog značenja, izraziti i uzbuđenje, nedoumica, radost ili ozlojeđenost:

Успехи действительно у нас громадны. Черт его знает, если по-человечески сказать, так хочется жить и жить. (Ильмов, Статьи и речи 1934)

Za razliku od njih frazemi *бог (господь) знает (что, кто, какой, как и т.п.)* i *черт знает (что, кто, какой, как и т.п.)*, osim osnovnoga značenja, izražavaju i srdžbu, negodovanje, orćenito negativan odnos prema čemu:

Ты тратишь свои лучшие годы на бог знает что... Роешься в старом, никому не нужном хламе. (Чехов, Хорошие люди)

Kod spomenutih hrvatskih frazema moguće je variranje komponenata *враг*

⁵ Ostale varijante bilo sličnoga, bilo različitoga značenja (*аллах, леиши, бес, шут, нес, хрен*) u sastavu pojedinih frazema ne navodim.

⁶ Hrvatski pravopis dopušta i mogućnost sastavljenog pisanja imeničke i glagolske komponente: *богзна*.

⁷ Ruski su primjeri ispisani iz *Frazeološkog rječnika ruskoga jezika* u redakciji Molotkova (1978).

⁸ Ukoliko nije drugačije označeno, hrvatski su primjeri ispisani iz Matešićeva *Frazeološkog rječnika* (1982).

i *đavo*, a kod ruskih *бог* i *исподъ*.

S druge pak strane, u ruskom se frazemu *бог вестъ* (s istim značenjem) komponenta *бог* ne može zamijeniti komponentom *черт*. Isto tako u hrvatskom jeziku frazem *bog te pitaj (pita) kada (što, koliko itd.)* ima samo komponentu *bog*.

Ukoliko pak negiramo dio navedenih frazema, promijenit će im se značenje (dobit će značenje 'ne vrijedi mnogo', 'nije baš najbolje', 'nije baš najbolji', 'nije baš mnogo'), ali i jedina moguća komponenta bit će *bog*:

не бог вестъ (знает) как
не бог вестъ (знает) какой
не бог вестъ (знает) сколько?
није бог зна што (какав).

Nadalje, u hrvatskom se jeziku obje komponente upotrebljavaju u frazemima:

bogu iza leđa
bogu za leđima
vragu iza leđa
vragu za leđima
gdje je bog rekao laku noć
gdje je vrag rekao laku noć

Svi frazemi imaju značenje 'vrlo daleko' (jedinice *bogu za leđima*, *vragu za leđima* imaju podznačenje mjesto, a ostali podznačenje — mjesto i pravac kretanja¹⁰). Ovdje se u semantičkom talogu ne nazire niti značenje dobrote, odnosno zla, niti sveznajućeg apsolutnog autoriteta, već se govori o mjestu udaljenom do te mjere da je čak izvan domašaja i Boga i vraga.

Mjesecima si živio gdje je vrag rekao laku noć. Svida li ti se život u tako zabačenom kraju? (primjer Ž. F.)

U ruskom pak jeziku u frazemima istoga značenja nalazi se samo komponenta *черт*:

*у черта на куличках (на рогах)*¹¹
к черту (к чертам) на кулички (на рога)

Prvi frazem ima podznačenje mjesto, a drugi — pravac kretanja.

U sljedećim se hrvatskim frazemima izmjenjuju komponente *bog* i *vrag* (*đavo*):

koga boga
koga vraga
koji bog
koji vrag (đavo)

⁹ Uz glagol *вестъ* i bez negacije jedina je moguća komponenta *бог*, ali uz glagol *знает* moguće su obje.

¹⁰ Opširnije o tome Fink 1995.

¹¹ Prema Vasmerovu *Etimološkom rječniku ruskoga jezika* (1986) komponenta *кулички* povezana je s riječju *кулина*, a to znači 'ledina, udaljena parcela zemlje ili šume' ili pak 'uzak zaljev'.

Oni imaju značenje 'što, zašto, zbog čega, čega'.

Ako ga nema – nema, onda se nemamo čega bojati, jer čega ćeš se, koga boga ćeš se bojati ako ničega nema? (Kušan I. 1)

... ali večeras ne zamećem kavgu s tobom, istom što god, ne pada mi na pamet, koji ti je vrag, i šta ti zapravo hoćeš? (Krlježa 12)

Ti su frazemi stilski prilično sniženi i izražavaju jak stupanj srdžbe, ozlojeđenosti.

U ruskom su pak jeziku moguće samo komponente *черт* i *дьявол* (u istom značenju):

на кой (какой) черт (дьявол) (прост.)

какого черта (дьявола) (груб.-прост.)

на черта (прост.)

за каким (коим) чертом (дьяволом) (прост.)

Какого же черта учитель хотел помешать им увидетъся? (Нагибин, Чемпион мира)

Navest ću još jedan primjer hrvatskih frazema sa zamjenjivim komponentama:

neki bog

neki vrag

Značenje im je 'nešto (nepoznato i neodređeno)'.

Tapacirung se raspadao i neki bog je osim toga smrdio po trulim jajima.
(Majdak 1)

U ruskom jeziku nema odgovarajućih frazema.

II. Drugu skupinu čine frazemi (znatno ih je više) koji u većoj ili manjoj mjeri, unatoč desementizaciji, čuvaju osnovno značenje komponenata *Бог* (*бог*), *черт*, te *Бог* i *vrag* (*даво*). To bi značilo da u velikoj većini slučajeva oni s komponentom *Бог* (*бог*), *Бог* izražavaju pozitivne emocije (radost, ushićenje i sl.) ili pozitivno intonirano značenje, a oni s komponentom *черт*, *vrag* (*даво*) – srdžbu, ozlojeđenost ili značenje s negativnim predznakom. U tom slučaju, dakako, ne mogu se međusobno zamjenjivati komponente *Бог* (*бог*) i *черт*, s jedne strane, te *Бог* i *vrag* (*даво*), s druge.

Tako, naprimjer, dio frazema s komponentom *черт*, *vrag* (*даво*) ima značenje uništenja, nadolazećeg zla, nedoličnog ponašanja i sl.:

пойми к черту, отици к врагу (до врага) – 'upropastiti se, propasti, uništiti se'
чем черт не шутит, vrag ne spava – 'zlo je uvijek moguće, valja biti na oprezu, moglo bi se desiti što loše'

ушао vrag u koga – 'poludjeti, nedolično se ponašati'

prodати душу врагу (дьяволу) – 'postati opak, zao, krenuti lošim putem'

Sljedećim uzvičnim frazemima (междометные фразеологизмы) s komponentom *черт* izražavamo srdžbu, nezadovoljstvo:

черт возьми! (прост.)

черт меня возьми (дери, подери, побери)! (прост.)

ili koga ljutito tjeramo od sebe:

к черту! (прост.)

ко всем чертям! (груб.-прост.)

Сговорились они, что ли, черт возьми! Женись! Превосходно!

Назло всем женюсь! (А. Н. Толстой, *Чудаки*)

Убирайся к черту с своей лошадью! – закричал он ему вслед – да смотри в другой раз у меня. (Тургенев, *Бирюк*)

U hrvatskom se jeziku upotrebljavaju slični frazemi za izražavanje bijesa, ljutnje. I oni su, kao i ruski, izrazito stilski sniženi:

do vraga!

do sto vragova!

idi k vragu!

k vragu!

Ma, idi k vragu! Kako si mogao napraviti takvu glupost? Cijeli sam te jučerašnji dan upozoravao na mogućnost lošeg ishoda. (primjer Ž. F.)

Za razliku od toga frazemi

слава богу

hvala Bogu

izražavaju zadovoljstvo, sreću, radost, osjećaj olakšanja zbog čega. Osim toga, taj ruski frazem znači još i 'dobro, uspješno', 'dobar, u dobru stanju'.

Ну, слава богу, теперь все улажено, и я могу вполне наслаждаться своим счастьем. (Островский, *Лес*)

Материнские письма были коротки, наполовину состояли из родственных поклонов и успокоительных заверений в том, что дома все слава богу. (Б. Полевой, *Повесть о настоящем человеке*)

Hvala Bogu, sve je dobro završilo. A tako sam se bojala! (primjer Ž. F.)

Suprotno tome frazemi

бог (боже) <ты> мой!

Боже мой! (мой Боже!)

могу izraziti i radost i čuđenje, ali i ozlojeđenost, nezadovoljstvo.

Моя судьба еще ли не плачевна? Ах! Боже мой! что станет говорить Княгиня Марья Алексеевна! (Грибоедов, *Горе от ума*)

Как хорошо, боже мой! (Тургенев, *Отцы и дети*)

Zašto si to učinio? Što nam je to trebalo? Bože moj! A tako je sve lijepo krenulo! (primjer Ž. F.)

Moj Bože! Pa ovo je prekrasno! (primjer Ž. F.)

Vrlo su zanimljivi frazemi s istom glagolskom komponentom, no s nezamjenjivim komponentama *черт* i *дьявол* koje su u tom slučaju nositelji negativnog ili pozitivnog značenja, odnosno svojevrсно distinktivно obilježje. Tako frazem *черт несет (принес) кою* (прост.) govori o osobi koja se pojavljuje u zao čas, on izražava naše nezadovoljstvo zbog čijeg dolaska, dok frazem *бог несет кою* u zna-

čenu 'netko dolazi, ide' ni na koji način ne implicira da se radi o neželjenu gostu ili čovjeku koju u nama budi negativne emocije.

И черт их принес — думал он.. Я не звал. Приехали расстраивать мою жизнь. (Л. Толстой, *Война и мир*)

Остан и Андрей слышали только приветствия: «А, это ты, Печерица! Здравствуй, Козолуп!» «Откуда бог несет тебя, Тарас?» (Гоголь, *Тарас Бульба*)

Navest ću još jedan primjer. U oba se jezika upotrebljavaju frazemi sa značenjem 'umrijeti' u kojima je *бог* (*юсподь*), *Бог* jedna od komponenata:

бог (юсподь) прибрал кого (устар.)

отдать богу душу

Бог је узео (позвао) кога к себи

предати Богу душу

отићи Богу на истину

отићи Богу на račun

Za te se frazeološke jedinice ne može reći da imaju izrazito pozitivno značenje, ali uključivanje komponente *бог* (*юсподь*), *Бог* pretpostavlja zagrobni život, i to njegovu ljepšu, rajsku, stranu.

Naposlijetku bih se još osvrnula i na način pisanja komponente *Бог* (*бог*), *Бог* (*bog*). Niti ruski, a niti hrvatski pravopis, čini se, nisu to do kraja riješili. Do nedavno se u ruskom jeziku komponenta *Бог* (*бог*) pisala isključivo malim slovom. Ali dva nova izdanja *Rječnika ruskoga jezika* Ožegova i Švedove (1992, 1994) otvaraju dvojnju mogućnost: kod dijela frazema (doduše, kod znatno većeg dijela) ta je komponenta napisana malim a kod dijela velikim slovom. Takav dvojni način pisanja prisutan je i u hrvatskom. Pisanje komponente *bog* malim slovom opravdano je kod manjeg dijela frazema u kojima je ta komponenta desenantizirana do te mjere da se može varirati s komponentom *vrag* (*đavo*; ili nekom drugom). U ostalima pak gdje su ipak ostali semantički tragovi te komponente trebalo bi je pisati velikim slovom.

Literatura

- Жуков, В. П., *Семантика фразеологических оборотов*, Просвещение, Москва 1978.
- Мокиенко, В. М., *Славянская фразеология*, Высшая школа, Москва 1980.
- Молотков, А. П., *Основы фразеологии русского языка*, АН СССР, Институт русского языка, Наука, Ленинград 1977.
- Шанский, П. М., *Фразеология современного русского языка*, Высшая школа, Москва 1985.

Amorth, Gabriele, *Egzorcist govori*, Duh i voda, Jelsa, 1995.

Fink, Željka, Frazemi sa značenjem 'vrlo daleko' u ruskom i hrvatskom jeziku, *Filologija* 24–25, Zagreb 1995, str. 121–127.

Korišteni rječnici

Войнова, Л. А., В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Федоров, *Фразеологический словарь русского языка*, под редакцией А. И. Молоткова. Москва 1978.

Жуков, В. П., М. И. Сидоренко, В. Т. Шкляр, *Словарь фразеологических синонимов русского языка*, под редакцией В. П. Жукова. Москва 1987.

Ожегов, С. И., Н. Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*. Москва 1994.

Фасмер, М. [M. Vasmer] *Этимологический словарь русского языка I–IV*. Перевод ... О. И. Трубачева. Москва 1986–1987.

Anić, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb 1991.

Korać, T., A. Menac, M. Popović, M. Skljarov, R. Venturin, R. Volos, *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, u redakciji A. Menac. Zagreb 1979–1980.

Matešić, J., *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb 1982.

Русские и хорватские фразеологизмы с компонентами *бог*, *черт* (*дьявол*) и *bog*, *vrag* (*đavo*)

Резюме

Темой статьи являются русские и хорватские фразеологизмы с компонентами *Бог* (*бог*), *Господь* (*господь*), *черт*, *дьявол*; *Bog* (*bog*), *vrag*, *đavo*. Хотя эти понятия обычно представляют собой абсолютные противоположности, в части фразеологизмов они потеряли свое лексическое значение до такой степени, что могут взаимозаменяться без какого-либо влияния на их фразеологическое значение. С другой стороны, в некоторых фразеологизмах частично сохранилось их основное значение (*Бог* — символ добра и любви, *черт* — символ зла), доказательством чего служит фразеологическое значение и невозможность взаимозаменяемости. Неодинаковая степень десемантизации, по мнению автора, должна была бы влиять и на правописание компонентов *Бог* (*бог*), *Господь* (*господь*), *Bog* (*bog*).